

MỘT SỐ VẤN ĐỀ VỀ THIẾT LẬP HÌNH THỨC MƯỢN, CHIA SẺ TÀI LIỆU, THÔNG TIN GIỮA CÁC THƯ VIỆN VIỆT NAM

TS. LÊ VĂN VIỆT

Phó GD. Thư viện Quốc gia Việt Nam

1. Mượn liên hoặc giữa các thư viện là hình thức đã xuất hiện từ khá sớm trong lịch sử thư viện thế giới: thế kỷ thứ 2 trước CN. Phát triển mạnh từ cuối thế kỷ XIX. Cùng với tin học hóa, hình thức này càng phát triển hơn.

2. Ở Việt Nam chưa thiết lập chính thức hình thức này. Nếu thiết lập nên thêm phần "chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện" thành mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện.

3. Mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện (viết tắt là MGT) là hình thức phục vụ bạn đọc khi sử dụng nguồn lực thông tin của các thư viện, cơ quan thông tin khác cả trong nước lẫn nước ngoài để đáp ứng nhu cầu đọc và thông tin của người dùng thư viện mình. Như vậy có MGT trong nước và MGT quốc tế. MGT có mục đích tạo ra những điều kiện tốt nhất để thoả mãn một cách toàn diện và kịp thời những yêu cầu về tài liệu, thông tin của các cơ quan Đảng, Nhà nước, các tổ chức kinh tế, khoa học, giáo dục, văn hóa, các tổ chức chính trị, chính trị - xã hội, xã hội nghề nghiệp và các cá nhân, đồng thời phát huy với hiệu quả cao nhất vốn tài liệu, thông tin của các thư viện, cơ quan thông tin trong cả nước. MGT vì thế tiết kiệm được kinh phí cho các thư viện.

4. Những điều kiện cần có để MGT đạt hiệu quả

- Có nhu cầu mượn liên thư viện;
- Có hệ thống tổ chức, cung ứng tài liệu nhanh chóng, dễ dàng nhờ sự phối, kết hợp giữa các thư viện, cơ quan thông tin và được bảo đảm bởi những quy định pháp lý chặt chẽ;
- Có hệ thống mục lục liên hợp của các thư viện tham gia vào MGT hoặc chí ít cũng là những thông tin về tài liệu của các thư viện lớn trong nước;
- Có sự thông tin liên lạc nhanh, thông suốt giữa các thư viện tham gia vào MGT;
- Có quy định về giá cả hợp lý để khuyến khích sử dụng MGT...

5. Về nhu cầu MGT, theo tôi là khá lớn vì vốn tài liệu - thông tin của các thư viện, cơ quan thông tin nước ta chưa nhiều, chưa đa dạng nên người dùng, đặc biệt

các nhà quản lý, các nhà chuyên môn... về nguyên tắc, phải sử dụng nguồn lực của các đơn vị khác. Tuy vậy, trên thực tế yêu cầu MGT ở nước ta chưa nhiều. Chẳng hạn, Thư viện Quốc gia Việt Nam mỗi năm chỉ đáp ứng được khoảng 10 yêu cầu MGT trong nước và 5 - 7 yêu cầu MGT quốc tế. Giải thích cho hiện tượng này có thể bằng nhiều nguyên nhân nhưng chủ yếu có thể là nước ta chưa thiết lập được chế độ MGT nên người dùng chưa biết và chưa có thói quen sử dụng dịch vụ này.

6. Mặc dù cùng với việc tăng cường ứng dụng CNTT thì việc đáp ứng nhu cầu MGT dễ dàng hơn, nhiều khi không theo một trật tự định trước: biết tài liệu bạn đọc mình cần ở thư viện nào thì thư viện mượn gửi yêu cầu tới thư viện đó. Tuy vậy, theo quan điểm của chúng tôi, để MGT đạt kết quả như mong muốn, tất cả các thư viện thuộc mọi loại hình khác nhau bắt buộc phải tham gia vào hình thức mượn này để tạo nên Hệ thống quốc gia mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện. Hệ thống này được tổ chức tương ứng với sự phân chia các khu vực hành chính - lãnh thổ, ngành của Việt Nam và trên cơ sở phối hợp, hợp tác giữa các thư viện và cơ quan thông tin trong cả nước với nhau. Theo hình dung của chúng tôi, hệ thống quốc gia MGT của Việt Nam, nếu tổ chức theo nguyên tắc hành chính - lãnh thổ, ngành thì sẽ bao gồm những trung tâm MGT tổng hợp ở từng tỉnh và đa ngành ở từng vùng, tổng hợp, đa ngành, chuyên ngành cấp quốc gia. Cụ thể, hệ thống này có thể có cơ cấu như sau:

* Cấp tỉnh

- Ở cấp tỉnh, thành phố trực thuộc TW, trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện mang tính chất tổng hợp trên địa bàn tỉnh, thành là thư viện tỉnh, thành.

* Cấp vùng

- Các trung tâm mang tính chất tổng hợp và đa ngành của từng vùng:

+ Thư viện KHTH Thành phố Hồ Chí Minh là trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin tổng hợp của thư viện, cơ quan thông tin tất cả các loại hình thuộc khu vực từ Ninh Thuận trở vào; Thư viện KHTH Thành phố Đà Nẵng là trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin tổng hợp của khu vực từ Khánh Hòa tới Quảng Trị. Như vậy, Thư viện KHTH TP. Hồ Chí Minh, Thư viện KHTH Đà Nẵng vừa là trung tâm MGT tổng hợp của địa phương mình, vừa là trung tâm MGT tổng hợp của các vùng. Thư viện, cơ quan thông tin của các tỉnh từ Quảng Bình trở ra sử dụng dịch vụ mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin của Thư viện Quốc gia Việt Nam.

+ (Chi nhánh) Trung tâm thông tin KH&CN quốc gia tại tp Hồ Chí Minh, Chi nhánh Viện Thông tin KHXH tại tp Hồ Chí Minh là trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin đa ngành về khoa học (cả tự nhiên lẫn khoa học xã hội) và công nghệ khu vực từ Ninh Thuận trở vào, Thư viện ĐH Đà Nẵng là trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin về khoa học và công nghệ khu vực từ Khánh Hòa ra tới Quảng Trị. Thư viện, cơ quan thông tin khoa học và công nghệ của các tỉnh từ Quảng Bình trở ra sử

dụng dịch vụ mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin của Trung tâm thông tin KH&CN quốc gia, Viện Thông tin KHXH.

* Cấp quốc gia

- Thư viện Quốc gia Việt Nam là trung tâm của hệ thống quốc gia MGT của nước ta.

- Trung tâm thông tin KH&CN quốc gia, Viện Thông tin KHXH là những trung tâm đa ngành mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin cấp quốc gia về các lĩnh vực khoa học, công nghệ do các cơ quan này phụ trách.

- Thư viện trung tâm, Trung tâm Thông tin - Thư viện đứng đầu hệ thống thư viện của các bộ, ngành, các tổ chức chính trị, chính trị - xã hội là trung tâm MGT chuyên ngành cấp quốc gia...

7. Những chức năng chính của các trung tâm mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện. Mặc dù có tầm cỡ và phạm vi hoạt động khác nhau nhưng các trung tâm MGT có cùng các chức năng chủ yếu sau:

- Xây dựng vốn tài liệu lớn nhất, phong phú nhất trong tỉnh, trở thành thư viện tàng trữ của tỉnh, vùng, quốc gia.

- Xây dựng bộ máy tra cứu - tìm tin liên hợp của các thư viện, cơ quan thông tin trong tỉnh, vùng, quốc gia;

- Thông báo cho bạn đọc biết thành phần kho tài liệu, thông tin của các thư viện trong tỉnh, vùng, quốc gia thông qua bộ máy tra cứu - tìm tin liên hợp và công tác tuyên truyền giới thiệu tài liệu;

- Thỏa mãn những yêu cầu mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin trong kho của mình hoặc chuyển các yêu cầu ấy tới các thư viện khác trong tỉnh, vùng mình hoặc trong cả nước mà trong kho của các thư viện ấy có những tài liệu mà bạn đọc hỏi mượn.

- Phối hợp công tác mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin giữa các thư viện trong tỉnh, vùng, quốc gia, không kể là những thư viện ấy trực thuộc cơ quan nào và vốn tài liệu, thông tin có bao nhiêu;

Ngoài các chức năng đồng nhất trên, các trung tâm MGT vùng và quốc gia còn thực hiện thêm các chức năng sau:

- Phối hợp hoạt động và kiểm tra các trung tâm MGT trong vùng hoặc cả nước.

- Hướng dẫn nghiệp vụ và chỉ đạo về mặt tổ chức cho các trung tâm MGT trực thuộc; tổ chức các cuộc hội thảo chuyên đề, các hội nghị tổng kết công tác, giúp đỡ ý kiến bằng miệng hoặc viết...

- Cùng với các trung tâm chuyên ngành biên soạn các tài liệu hướng dẫn nghiệp vụ về công tác MGT; mở lớp đào tạo về MGT.

- Nếu không đáp ứng được yêu cầu của các trung tâm MGT cấp dưới thì trung tâm MGT cấp vùng gửi các yêu cầu đó tới các trung tâm cấp quốc gia, còn các trung tâm MGT quốc gia gửi yêu cầu không đáp ứng được tới mượn liên thư viện quốc tế.

8. Hiện nay, nước ta chưa có hệ thống mượn liên thư viện vì thế trong khi chờ thiết lập hệ thống MGT thống nhất trong cả nước, Thư viện Quốc gia Việt Nam dự định sẽ đẩy mạnh công tác này trong tương lai. Lý do của việc làm này là:

- Ở các nước có hệ thống mượn liên thư viện thì thư viện quốc gia luôn là trung tâm đầu não (cao nhất).

- Trong những năm qua, TVQGVN đã tiến hành công việc này, kể cả mượn quốc tế, tuy số lượng người được phục vụ chưa nhiều và phạm vi chưa rộng khắp cả nước;

- TVQGVN có vốn tài liệu lớn nhất nước, đặc biệt các tài liệu của Việt Nam, về Việt Nam, Đông Dương, luận án của người Việt Nam bảo vệ trong nước và nước ngoài, của người nước ngoài bảo vệ ở Việt Nam. Vốn tài liệu của nước ngoài cũng rất nhiều (gần 1/2 tổng số 1.500.000 bản sách vào thời điểm hiện tại của TVQGVN là tài liệu nước ngoài) và rất phong phú về nội dung (nhưng tất nhiên thiên hơn về KHXH, nhân văn, văn hóa, nghệ thuật)...

- Hiện nay, các sách của Việt Nam, một phần đáng kể sách nước ngoài hệ Latinh, các luận án, các tên báo tạp chí của Thư viện đã được quản lý bằng máy tính và đã được đưa lên Internet để người dân tra cứu, sử dụng. Trong tương lai gần, Thư viện Quốc gia Việt Nam sẽ là cơ quan chủ trì việc xây dựng mục lục đọc máy liên hợp của các cơ quan thông tin, thư viện nước ta

Đối tượng sử dụng MGT của Thư viện Quốc gia Việt Nam:

- Là các cơ quan, tổ chức, doanh nghiệp trong nước và nước ngoài đang hoạt động tại Việt Nam;

- Là các nhà quản lý, chuyên môn, các nhà nghiên cứu, các doanh nghiệp, những hộ, người sản xuất cá thể.

Những tổ chức, cá nhân này phải là bạn đọc của thư viện nào đó thì mới có quyền sử dụng MGT. (Những tổ chức, cá nhân không phải bạn đọc của một thư viện cụ thể thì sử dụng hình thức mượn qua bưu điện).

Từ đối tượng phục vụ trên, ta có thể thấy MGT chỉ dành để đáp ứng nhu cầu phục vụ nghiên cứu khoa học, sản xuất, kinh doanh... Những nhu cầu đọc có tính chất giải trí, học tập sẽ rất hạn chế được phục vụ qua MGT.

Về thủ tục mượn, bạn đọc muốn mượn tài liệu của TVQGVN, phải đăng ký mượn tại thư viện mà người đó đang sử dụng. Các yêu cầu mượn theo hệ thống MGT phải được ghi vào mẫu giấy yêu cầu mượn (tốt nhất là có phiếu yêu cầu mượn MGT in thống nhất) có chữ ký của người có thẩm quyền và được đóng dấu của thư viện. Thư viện mượn lập sổ để theo dõi, quản lý các yêu cầu đó.

Thư viện nhận được phiếu yêu cầu mượn tài liệu theo MGT phải soát lại các yếu tố mô tả trên phiếu yêu cầu xem đã chính xác chưa và nếu cần thiết thì có những sửa chữa thích hợp, sau đó thư viện gửi ngay yêu cầu tới Thư viện Quốc gia Việt Nam. Thư viện mượn có thể sử dụng thư điện tử, fax để chuyển các yêu cầu mượn, chia sẻ tài liệu, thông tin tới TVQGVN trước nhưng đồng thời vẫn phải gửi phiếu yêu cầu có chữ ký của bạn đọc ra cho Thư viện Quốc gia Việt Nam. Sau khi nhận được phiếu yêu cầu này, TVQGVN mới gửi tài liệu vào cho bạn đọc.

Khi nhận được yêu cầu mượn, TVQGVN sẽ đáp ứng ngay nếu có tài liệu, thông tin đó. Trường hợp tài liệu được yêu cầu đang có người khác mượn thì chúng tôi sẽ thông báo cho người mượn sau chờ đến lượt. Hiện nay, chưa có quy định về thời hạn đáp ứng yêu cầu MGT nhưng TVQGVN thực hiện yêu cầu trong thời hạn không quá 5 ngày làm việc. Đối với những yêu cầu đòi hỏi phải thực hiện đầy đủ các công việc từ tìm thư mục đến sao chụp hoặc scan (quét) thì thời hạn có thể tăng lên đến 10 ngày làm việc.

Theo thông lệ quốc tế, thời hạn mượn tài liệu giữa các thư viện được qui định như sau: tài liệu - 30 ngày, báo tạp chí - 15 ngày, Microphim - 45 ngày, không kể thời gian gửi đi, gửi về. Những tài liệu có một bản và tài liệu cần phải đọc nhanh thì cho mượn trong 10 ngày. Thư viện Quốc gia Việt Nam cũng thực hiện thời gian đó đối với các yêu cầu MGT trong nước. Tuy vậy, nếu bạn đọc sử dụng tài liệu xong mà chưa hết thời hạn theo qui định thì các thư viện bắt buộc phải gửi trả lại ngay cho Thư viện Quốc gia Việt Nam.

Các tài liệu cho mượn theo chế độ MGT gồm tất cả những tài liệu trong nước và nhập của nước ngoài, kể cả những tài liệu chỉ có một bản duy nhất. Trong trường hợp đặc biệt, Thư viện Quốc gia Việt Nam cũng có thể photocopy bản lưu chiếu phục vụ bạn đọc. Tuy vậy, có một số hạn chế sau:

- Những tài liệu đã được quy định trong khoản 1 điều 5 của Pháp lệnh Thư viện và các quy định khác của pháp luật nghiêm cấm phổ biến rộng rãi.

- Các tác phẩm văn học và tài liệu giáo khoa chỉ gửi đi khi cần cho công tác nghiên cứu khoa học và sản xuất.

- Các tài liệu đặc biệt quý và hiếm, chỉ gửi các bản sao chụp bằng máy ảnh kỹ thuật số hoặc microphim (cho những thư viện nào có máy đọc microphim). Nếu thư viện mượn không có máy đọc microphim thì có thể yêu cầu gửi bản in từ microphim.

- Không cho mượn các tập báo đã đóng thành tập (nhưng từng bài báo riêng lẻ hoặc các tư liệu trích trong các tập báo ấy thì được chụp lại rồi gửi tới thư viện yêu cầu).

- Các bản thảo viết tay và tập tư liệu riêng của các danh nhân, các bản luận án, các băng đĩa, CD-ROM sẽ không gửi qua mượn giữa các thư viện.

Thư viện đặt yêu cầu chịu trách nhiệm bảo quản các tài liệu là văn bản gốc, bản microfilm nhận được theo chế độ MGT. Các bản photocopy, bản scan, nếu TVQGVN không thu tiền cũng không phải trả lại cho TVQGVN.

- Văn bản pháp lý bảo đảm việc bảo quản các tài liệu là phiếu yêu cầu mượn đã được bạn đọc ký.

- Trong trường hợp những tài liệu đã nhận được qua con đường MGT nhưng sau đó bị làm hư hỏng hoặc mất mát thì thư viện mượn phải có trách nhiệm bồi hoàn lại bằng những tài liệu tương tự hoặc bằng tiền theo thỏa thuận với TVQGVN.

Việc gửi tài liệu, thông tin đi và trả lại phải đóng gói cẩn thận, tránh mất mát, hư hỏng trên đường vận chuyển.

Trong điều kiện kinh tế thị trường hiện nay của nước ta, đặc biệt khi nhà nước chưa cấp kinh phí cho các thư viện, trung tâm thông tin để làm công việc này thì bạn đọc, thông qua thư viện mượn, phải trả mọi chi phí về tìm tài liệu (kể cả trong báo, tạp chí), sao chụp, quét tài liệu, khai thác thông tin, cước phí bưu điện và bồi hoàn nếu làm mất, hư hỏng tài liệu đã mượn theo thỏa thuận với thư viện người đó sử dụng. Tuy nhiên, hiện nay, Thư viện Quốc gia Việt Nam chưa thu tiền các yêu cầu đã được đáp ứng qua MGT, kể cả MGT quốc tế. Đối với tài liệu được mượn theo MGT quốc tế thông qua TVQGVN, bạn đọc sẽ trả theo hóa đơn, yêu cầu của thư viện cho mượn, nếu có.

Trên đây là một số ý kiến về thiết lập hệ thống MGT ở nước ta. Rất mong được các thư viện, các bạn đồng nghiệp góp ý hoàn thiện để làm cơ sở cho các cơ quan nhà nước có thẩm quyền thiết lập và vận hành trong tương lai gần với Điều lệ tổ chức và hoạt động hết sức khoa học. Trước mắt, Thư viện Quốc gia Việt Nam đã và đang sẵn sàng phục vụ các yêu cầu MGT của tất cả các thư viện, cơ quan thông tin trong nước gửi tới.